

płk dypl. Zygmunt Miłkowski oraz płk J. Cergowski. Okręg Pomorze szyfrowano następująco: Borówki, Tartak, Pomnik, Reich, Saki, Luneta.

Nie sposób zgodzić się także z wywodami autora odnośnie do planów powstańczych AK na Pomorzu. Stanowisko autora w tym zakresie wynika z braku znajomości źródeł. W świetle dokumentów komendy okręgowej AK na Pomorzu do połowy 1943 r., zapewne z uwagi na szczupłość sił własnych, nie rozważano możliwości samodzielnego wystąpienia zbrojnego, co nie oznacza jakoby sztab okręgu nie znał jego założeń opracowanych przez Oddział Operacji sztabu KG AK. Prace przygotowawcze do planu ewentualnego wystąpienia zbrojnego na Pomorzu, już w wersji „Burza”, zostały podjęte w III kwartale 1943 r. Były one ściśle powiązane z przygotowaniem do realizacji planu Odtworzenia Sił Zbrojnych dla DOK VIII i przewidywały w I fazie powstania uruchomienie tylko jednej dywizji piechoty. Jej zawiązkami mobilizacyjnymi były działające na Pomorzu oddziały partyzanckie szyfrowane „101”, „102” i „103”. W ramach „Burzy” planowano wystąpienia zbrojne w 34 „Ogniskach Walki”, dla których opracowano szczegółowe rozkazy operacyjne. Działalność w tym zakresie została przerwana na skutek zdecydowanej kontrakcji Gestapo. Autor słusznie podkreśla fakt współpracy oddziałów AK na Pomorzu z radzieckimi grupami zwiadowczymi. Było to zjawisko powszechne na terenach województw zachodnich. Praca K. Ciechanowskiego ujawnia, że nadal nasza wiedza o polskiej konspiracji w latach okupacji hitlerowskiej jest niewystarczająca. Niewątpliwą zasługą autora jest podjęcie tego ambitnego tematu i umożliwienie dyskusji o roli społeczeństwa pomorskiego w walce z hitleryzmem. Mimo niedostatków w zakresie konstrukcji, periodyzacji i bazy źródłowej książka ta spełni niewątpliwie pożyteczną rolę w dalszych badaniach.

Praca została zaopatrzona w indeksy poległych w walce i zamordowanych w więzieniach i obozach koncentracyjnych uczestników ruchu oporu na Pomorzu Gdańskim w latach 1939 - 1945, kalendarium walk oraz skorowidze nazwisk i nazw geograficznych, co w znacznym stopniu ułatwia korzystanie z niej.

Marian Woźniak

BIULETYN Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce
tom XXIV, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1972, 240 ss.

Tom XXIV „Biuletynu” zawiera trzy artykuły dotyczące zbrodniczej działalności sądów III Rzeszy. Pierwszy, Jana Waszczyńskiego pt. *Z działalności hitlerowskiego sądu specjalnego w Łodzi 1939 - 1945* powstał w oparciu o zachowany zespół akt łódzkiego sądu specjalnego (*Sondergericht*) z lat 1939 - 1945, reprezentujący około 30% spraw karnych tam rozpatrywanych. Autor tego obszernego (ss. 14 - 104) artykułu podjął się żmudnych obliczeń ujętych w 25 tablicach, wykazujących m. in. liczbę osadzonych osób, ich wiek, narodowość, zawód, a także rodzaj przestępstwa, orzeczone w poszczególnych latach kary, różnicę kar wymierzonych Polakom i Niemcom, liczbę skazanych i uniewinnionych oraz nazwiska sędziów i prokuratorów odpowiedzialnych za wydawane wyroki. Zestawienia te jaskrawo obrazują zbrodnie łódzkiego sądu specjalnego, który zrównywał nieletnich z dorosłymi, wykluczał możliwość obrony i odwołania, ograniczał do kilku godzin czas dzielący ogłoszenie wyroku od egzekucji. Potwierdza je też przytoczony w artykule cytat notatki prasowej sędziego Haidingera pt. *Deutsche Rechtspflege in Litzmannstadt* opublikowany w „Ostdeutscher Beobachter” nr 176 z dnia 26 IV

1940 r.: „W walce przeciw polskim podludziom sądy specjalne odgrywają szczególnie doniosłą rolę” (s. 98).

Opracowanie J. Waszczyńskiego zawiera bibliografię i odpisy dwóch dokumentów dotyczących niemieckiego prawa karnego obowiązującego na terenie polskich ziem „wcielonych” do Rzeszy.

Tematem drugiego artykułu, pióra Alfreda Koniecznego są *Uwagi o sądzie doraźnym katowickiego Gestapo pod kierownictwem SS-Obersturmbannführera Johannes Thümmlera (październik 1943 r. — styczeń 1945 r.)*. Opracowanie to jest wynikiem studiów autora nad wojennym prawem karnym III Rzeszy, zwłaszcza jego stosowaniem na Górnym Śląsku w okresie sprawowania kierownictwa nad katowicką placówką Gestapo przez J. Thümmlera, *nota bene* świadka na procesie oprawców obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka w 1964 r. we Frankfurcie nad Menem. Autor przedstawia sylwetkę Thümmlera i jego działalność na stanowisku przewodniczącego policyjnego sądu doraźnego (*Polizeistandgericht*) istniejącego od połowy 1942 r. przy placówce Gestapo w Katowicach (*Staatspolizeileitstelle Kaftowitz*). Sporo miejsca poświęca zarysowi struktury organizacyjnej tej placówki, akcentując jej powiązania z obozem koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka. W osobnych rozdziałach omawia działalność policyjnego sądu doraźnego, ustanowionego w celu ścigania Polaków i Żydów, „którzy dopuścili się ciężkich wykroczeń przeciwko Niemcom lub innym przestępstw przeciwko niemieckiemu dziełu odbudowy”. Na s. 122 podaje zestaw godzących w „dzieło odbudowy” przestępstw, znany szerokiemu ogółowi Polaków z plakatów obwieszczaających wyroki śmierci (zdrada stanu, opór w stosunku do władzy państwowej, łamanie zakazu słuchania i rozpowszechniania zagranicznych audycji radiowych posiadanie broni i in.). Dalej wymienia skład katowickiego policyjnego sądu doraźnego, do którego praktycznie wchodził także funkcjonariusze SS zatrudnieni w obozie oświęcimskim łącznie z jego komendantem, jako że sesje sądowe odbywały się w bloku 11, siedzibie obozowego Oddziału Politycznego.

Pełny bilans działalności sądu pod przewodnictwem Thümmlera nie został przez autora ustalony z powodu braku dostatecznych źródeł, zwłaszcza zniszczonych przez Niemców akt straconych więźniów. Jednakże zachowane fragmenty dokumentów, jak i zeznania ocalałych świadków informują o bezwzględnym charakterze orzecznictwa i okrutnym sposobie wykonywania wyroków. Świadczą też o rozmiarze polskiego ruchu oporu na Śląsku. Na ss. 130-135 artykułu zostały odnotowane kolejne, trwające od października 1943 r. do stycznia 1945 r. sesje sądu, skazującego Polaków na tzw. egzekucje odwetowe, przeprowadzane najczęściej bezpośrednio po każdej sesji przed blokiem 11 w Oświęcimiu a także w Brzezince. Autor ustalił liczbę 853 osób skazanych w tym czasie na śmierć. Szczególną winę za te zbrodnie przypisuje Thümmlerowi.

Artykuł posiada obszerny (ss. 137-168) aneks w postaci 25 dokumentów, przeważnie niemieckich, dotyczących ustanowienia i działalności katowickiego sądu doraźnego. Dokumenty oznaczone numerami 11, 13, 15, 16, 18 i 19 zawierają spisy nazwisk osób skazanych i stanowią niezbitą dowód zbrodniczego postępowania tego organu hitlerowskiego sądownictwa na Górnym Śląsku.

Działalność Sądu Wojennego Rzeszy w okresie II wojny światowej jest przedmiotem rozważań ostatniego w omawianym „Biuletynie” artykułu, opracowanego przez Leona Teresińskiego. Autor przedstawia najpierw okoliczności restytuowania niemieckiego sądownictwa wojskowego, jego rozwój organizacyjny i kompetencyjny w okresie międzywojennym oraz właściwości i działalność w czasie wojny. Meritum zagadnienia jest zawarte w trzech ostatnich rozdziałach, opartych na analizie

zachowanych sentencji i uzasadnień 75 wyroków Sądu Wojennego III Rzeszy. Wyroki te dotyczą pracy wywiadowczej na rzecz Polski do września 1939 r., konspiracyjnej organizacji pod nazwą „Związek Jaszczurczy”, przynależności do innych tajnych organizacji, przerzutu oficerów polskich za granicę, wprowadzania rozkładu w siłach zbrojnych Rzeszy, dezercji i współpracy z wywiadem radzieckim do czerwca 1941 r. Nie wyczerpują one wszystkich spraw należących do właściwości Sądu Wojennego, ale obrazują wystarczająco jasno jego zbrodniczą działalność, zwłaszcza wobec Polaków. Wyroki wydawane przez ten najwyższy organ wojskowego wymiaru sprawiedliwości Niemiec hitlerowskich były niezwykle surowe. Wśród 10 orzeczeń dotyczących pracy wywiadowczej na rzecz Polski do września 1939 r. obejmujących 15 oskarżonych, zapadło 10 wyroków śmierci, a w sprawie członków „Związku Jaszczurczego” skazano na śmierć 40 osób na 59 osądzonych. Podobnie surowo potraktowano 57 oskarżonych o współpracę z wywiadem radzieckim, skazując 27 na karę śmierci, 30 na karę więzienia. Bilans rozpatrywanych 75 wyroków wydanych w latach 1940, 1942 i 1943 przedstawia się następująco: spośród 149 osądzonych, 84 (w tym 76 Polaków) skazano na karę śmierci, 56 na więzienie, a tylko 9 niewinniono. Niektórzy z osądzonych zginęli wskutek tortur stosowanych w czasie śledztwa. O zbrodniczym postępowaniu Sądu Wojennego świadczyły także wymierzanie kary śmierci nieletnim oraz skazywanie Polaków za przestępstwa popełnione jeszcze przed 1939 r., czy też za niedoniesienie o zamierzonym przestępstwie.

W ostatnim rozdziale opracowania wymienia autor skład osobowy Sądu Wojennego i liczbę wystąpień w omawianych 75 wyrokach. Przytacza 61 nazwisk sędziów, ławników i prokuratorów wojskowych odpowiedzialnych za wyroki nacechowane okrucieństwem i bezprawiem, tak charakterystycznym zresztą dla całego hitlerowskiego wymiaru sprawiedliwości.

Wszystkie trzy artykuły „Biuletynu” wniosły wiele cennego materiału do historii sądownictwa III Rzeszy, w szczególności do jego zbrodniczej działalności wobec Polaków.

Biuletyn zawiera ponadto wspomnienia poświęcone zmarłym w 1970 r. Henrykowi Świątkowskiemu, przewodniczącemu Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce w latach 1945 - 1956, Stanisławowi Januszowi, pierwszemu przewodniczącemu tejże Komisji (od marca do lipca 1945 r.) oraz Janowi Ksaweremu Przybylskiemu, w latach 1965 - 1967 przewodniczącemu Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Łodzi, następnie sędziemu Sądu Najwyższego.

Na ostatnich stronach znajdują się recenzje 4 książek, mianowicie Danuty Brzosko-Mędryk, *Matylda*, wyd. MON 1970, teźże, *Niebo bez ptaków*, wyd. MON 1968, Włodzimierza Iljicza Diegtariewa, *Zwycięzając śmierć*, Wyd. Lubelskie 1970 i Corneli Berning, *Vom „Abstammungsnachweis” zum „Zuchtwart”*. Vokabular des Nationalsozialismus, wyd. Walter de Gruyter & Co., Berlin 1964.

Barbara Bojarska

TADEUSZ CIEŚLAK: *Oranienburg-Sachsenhausen hitlerowskie obozy koncentracyjne. 1933 - 1945*. Książka i Wiedza, Warszawa 1972, 263 ss.

Problem obozów koncentracyjnych, hitlerowskich ośrodków eksterminacji i terroru posiada już bogatą literaturę. Znaczną w niej udział reprezentują monograficzne opracowania autorów polskich. W ostatnich latach ukazały się m. in.